

Sociale Stratificatie in Nederland

recente literatuur

Nico Wilterdink

Besproken worden:

- J. van den Doel en A. Hoogerwerf (red.), *Gelijkheid en Ongelijkheid in Nederland*. Alphen aan den Rijn, 1975;
- P. van der Kley en A. Wesselingh (red.), *Onderwijs en maatschappelijke ongelijkheid*. Boekuitgave 1975 van *Mens en Maatschappij*;
- Jacques J. van Hoof en Albert Martens (red.), *Arbeidsmarkt en ongelijkheid*. Speciale aflevering van de *Sociologische Gids*, XXIX, 1-2 (jan.-april 1977).

Sociale Stratificatie, zo'n vijftien jaar geleden nog een belangrijk thema in de Nederlandse sociologie-beoefening, is de laatste jaren betrekkelijk weinig bestudeerd en besproken. Dat lijkt vreemd, als we bedenken dat juist vanaf de tweede helft van de jaren zestig zoveel werd geschreven over de grote vragen van Onderdrukking en Uitbuiting. Sociologen droegen daar ook het hunne toe bij. Een gevolg was echter, dat de minder emotionerende kwesties van stratificatie die zich beter leenden voor empirisch onderzoek, op de achtergrond raakten.

Tegelijk was er een meer intern-wetenschappelijke reden die de sociologische belangstelling afwendde van sociale stratificatie: de toenemende kritiek op het beroepsprestige-onderzoek, zoals in Nederland verricht door Van Heek en de zijnen. Richtinggevend als dit enige tijd was, bleek het in feite maar een heel beperkt aspect van sociale ongelijkheid te kunnen weergeven. De aandacht verschoof naar machtsverschillen, een glibberig thema dat steeds meer geclaimd werd als het speciale studie-object van de politicologie, en inkomensverdeling, een onderwerp dat van oudsher gemonopoliseerd was door economen.

Daarmee bleef er voor sociologen niet zo veel over. Op theoretisch niveau zette zich het - nogal steriele - debat voort over de aard van sociale klassen, gestimuleerd door een nieuwe marxistische inbreng. Daarnaast bleef sociale stratificatie of sociale ongelijkheid een belangrijk thema in de sociologische studie van afzonderlijke maatschappelijke sectoren, zoals onderwijs, arbeidsverhoudingen en "welzijn". Een welbekende situatie was hiermee ontstaan: aan de ene kant een "grand theory" van abstracte begrippen en zeer algemene uitspraken, aan de andere kant verbrokkeling in empirische deelgebieden, bestreken door sociologische specialismen.

De als inleidend overzicht bedoelde bundel *Gelijkheid en Ongelijkheid in Nederland* weerspiegelt de hier geschetste situatie. De bijdragen van sociologen zijn gering in aantal en gaan over deelonderwerpen als "vrouwenemancipatie en beleid" en "onderwijs en beleid". De stukken over beleid vormen trouwens de hoofdmoot van de bundel. Alles bijeen is het een wat rommelig boek, dat een erg verbrokkeld beeld geeft van "ongelijkheid in Nederland".

Bij alle verscheidenheid vielen mij een paar positieve en negatieve overeenkomsten tussen verschillende van de artikelen op. Positief: de onmiskenbare deskundigheid van alle auteurs, de aandacht voor concrete beleidsvragen, de ruime informatie over beschikbare empirische gegevens, de heldere presentatie, het goed verzorgde notenapparaat. Negatief: de zwakke conceptualisering, de naar "idealisme" neigende benaderingen, het korte termijn-denken, de geringe distantie ten opzichte van ideologie en beleid. Al deze punten, die overigens zeker niet allemaal voor alle artikelen gelden, hebben met elkaar te maken. Ik zal ze met een paar voorbeelden toelichten.

Zwakke conceptualisering - In zijn inleidende theoretische beschouwing onderscheidt Hoogerwerf "verscheidenheid" (comparatieve ongelijkheid), d.w.z. het verschillend zijn van mensen, van "ongelijke verdeling" (distributieve ongelijkheid), d.w.z. het verschillend behandeld worden van mensen. Dit onderscheid is naar mijn mening problematisch: voorzover mensen verschillen bij elkaar opmerken en die tegenover elkaar verwoorden, behandelen ze elkaar al verschillend; en een verschillende behandeling impliceert nog geen hiërarchische ongelijkheid, zoals Hoogerwerf suggereert. Nog moeilijker wordt Hoogerwerf te volgen als hij "verschillend behandeld worden" gelijkstelt met "verschillend aandeel in goederen", een opvatting die ertoe leidt dat "prestige, inkomen, vrijheid van onderwijs, vrijheid van godsdienst, kiesrecht en woonruimte" allemaal "goederen" worden genoemd. Deze reïficerende metafoor roept het beeld op van een Groot-Distributeur, die geld en materiële goederen uitdeelt, en ook macht, prestige, vrijheden en wat niet al. Hoogerwerf lijkt zoiets inderdaad door het hoofd te spoken als hij veranderingen in sociale ongelijkheid verklaart uit een "voortschrijden van minder naar meer relevante criteria" voor de verdeling (p. 19), of "een daling van het aantal relevante criteria" (p. 20), of "een groeiende overeenstemming over de relevantie of irrelevantie van bepaalde criteria" (p. 21). Ten eerste zijn dit drie heel verschillende processen, ten tweede worden ze geen van drieën door empirische argumenten aannemelijk gemaakt, en ten derde suggereren ze alledrie ten onrechte dat sociale ongelijkheid iets geplands is, tot stand gebracht en gewijzigd door formele beslissingen.

"Idealisme" - Ik geef deze kwalificatie met enige aarzeling, maar Hoogerwerf's zijuist aangehaalde beweringen lijken me er duidelijke voorbeelden van. Een ander voorbeeld is Van der Doel's verklaring van de toenemende overheidsregulering van het economisch leven uit "het streven naar maximalisering van de maatschappelijke welvaart en naar een zekere nivellering van de

individuele welvaart" (p. 74). Dit mooie streven heeft in de loop van deze eeuw ongetwijfeld een rol gespeeld, maar er blijven vragen, zoals: hoe groot is en was de consensus op dit punt, hoe liggen en lagen de machtsverhoudingen wat dit betreft, hoe is een dergelijk streven zelf te verklaren, hoe kan het variaties en veranderingen in de wijze en mate van overheidsingrijpen verklaren, en in hoeverre heeft het in verschillende perioden het beoogde resultaat gehad?

Korte-termijn-denken - Bovengenoemde voorbeelden tonen ook een bijziende concentratie op een vanzelfsprekend geacht heden, waarin de overheid optreedt als hoedster van het algemeen welzijn. In diverse artikelen wordt dit als stilzwijgend uitgangspunt genomen; nergens wordt het nader onderzocht of wordt het - voorzover het opgaat - verklaard als de resultante van een historische ontwikkeling.

Geringe distantie - Kritiek op "het beleid" ontbreekt niet, maar geschiedt steeds in termen van de officiële doelstellingen, die als de werkelijke uitgangspunten van het beleid worden gezien. De mogelijke ideologische - verhullende, vertekende - functie van officieel geproclameerde doelen wordt nergens genoemd. Dieptepunt in dit opzicht is de beschouwing van L.A. Welters over "Cultuur en beleid", waarin de schrijver schermt met begrippen als "zelfontplooiing", "bewustwording" en "creativiteit" als was hij de opsteller van C.R.M.-nota's zelve (misschien scheelt dat ook niet zoveel). Nergens vraagt hij zich af wat die begrippen eigenlijk inhouden. Nergens geeft hij aan welke cultuur de zg. "kansarmen" deelachtig moeten worden, als het noch de elite-cultuur, noch de vertruste massacultuur mag zijn. Nergens geeft hij er blijk van te beseffen dat het hele idee van "culturele ongelijkheid" op zijn minst problematisch wordt, als tegelijk de principiële gelijkwaardigheid van verschillende subculturen wordt beklemtoond.

Ondanks al deze zure kritiek vind ik dit toch een nuttige en informatieve bundel. Ik vlei me alleen met de gedachte dat een meer sociologische inbreng de genoemde tekorten enigszins had kunnen verhelpen, - al zou dat dan de inbreng zijn van een type sociologie dat nog nauwelijks bestaat.

In het wel voornamelijk door sociologen volgeschreven boekje *Onderwijs en maatschappelijke ongelijkheid* proberen alle auteurs af te rekenen met de erfenis van het onderzoek naar de "achterstand" van arbeiderskinderen, gericht op de bevordering van "doorstroming" en "gelijkheid van kansen". Arbeiderskinderen hebben geen achterstand of "deficiet", zeggen ze, maar worden geconfronteerd met schoolsituaties die hen relatief benadelen. "Het onderwijssysteem reproduceert de maatschappelijke ongelijkheid" - deze en soortgelijke zinnen keren telkens terug. Helaas worden dergelijke beweringen nauwelijks nader geconcretiseerd. Van het zo terecht bepleite onderzoek naar schoolsituaties zijn, jammer genoeg, nog geen resultaten te melden.

Nog meer te betreuren is het, dat de problemen zelf niet altijd

even duidelijk zijn gesteld. In theorie worden het "individuele deficietmodel" en het "maatschappelijke ongelijkheidsmodel" scherp tegenover elkaar geplaatst - al te scherp naar mijn mening. Terecht wordt benadrukt dat arbeiderskinderen bijvoorbeeld niet minder taalvaardig zijn dan middenklasse-kinderen in enige absolute zin; maar dat wil niet zeggen dat ze niet met een achterstand worden geconfronteerd, *gegeven* de maatschappelijk dominante standaarden zoals die behalve in het onderwijs ook in de massamedia, de beroepssfeer, enz. tot uiting komen. De auteurs van deze bundel blijken hier ook moeilijk omheen te kunnen: in wat andere bewoordingen duikt de notie van een "achterstand" van arbeiderskinderen telkens weer op.

Een vraag die in dit verband van belang is, is: in hoeverre komt de "achterstand" van arbeiderskinderen voort uit negatieve reacties op specifieke gedragingen (bijv. plat praten) vanuit specifieke middenklasse-normen, dan wel uit de relatief ongunstige beoordeling van meer fundamentele gedragsaspecten die verbonden zijn met het algemene vermogen cognitieve vaardigheden te ontwikkelen? Jammer genoeg wordt een dergelijke vraag niet gesteld. Een andere vraag die ik miste is die naar de effecten van de vergroting van onderwijskansen voor lagere milieus op de sociale ongelijkheid. Draagt deze vergroting van kansen bij tot inkomensnivellering (Tinbergen) of niet?

Dit boekje heeft bij mij een gevoel van verwarring achtergelaten. Ten dele is dat als een verdienste op te vatten, - het weet in elk geval in kort bestek enorm veel moeilijke problemen op te roepen. Maar mijn gevoelens hebben te maken, denk ik, met het feit dat vaak niet duidelijk onderscheiden is tussen empirische, onderzoekbare problemen en normatieve beleidskwesties. Hoeveel kritischer de toon ook is dan in de hiervoor besproken bundel, en hoe zinnig veel van de op beleidsplannen geleverde kritiek ook is, ook hier kunnen we spreken van een te geringe distantie ten opzichte van beleid en ideologie. En ook hier is sprake van een te betreuren afwezigheid van enig historisch perspectief.

Dat de versnippering van het thema sociale ongelijkheid over verschillende sociologische specialismen nadelen heeft, kan duidelijk worden als men kort na de bundel over "onderwijs en ongelijkheid" een andere leest over "arbeidsmarkt en ongelijkheid". De eerste bundel suggereert dat het onderwijs de sociale ongelijkheid bovenal weerspiegelt en bevestigt, en verwijst naar de economische machtsverhoudingen als een veel fundamenteelere bron van ongelijkheid; de tweede bundel - een belangwekkend dubbelnummer van de *Sociologische Gids*, getiteld *Arbeidsmarkt en ongelijkheid* - neemt dit probleem in zijn algemeenheid echter niet op en legt vrij sterk de nadruk op het verschil tussen geschoolden en ongeschoolden, zodat voor een deel weer terugverwezen wordt naar het onderwijs. We zijn hier duidelijk bij een ander specialisme aangeland. De niet-specialistische socioloog moet wennen aan het specifieke jargon dat in verschillende (niet alle) van de artikelen gehanteerd wordt, soms

nog verergerd door Vlaams taalgebruik.

Als rode draad loopt door dit rode nummer de theorie van de *dubbele arbeidsmarkt*. Vissers e.a. presenteren in hun overzichts-artikel deze theorie als een synthese van de *human capital*-theorie, die verschillen in beloning verklaart uit de hoeveelheden opleiding en ervaring die in arbeidskrachten zijn geïnvesteerd, en de "neo-klassieke" benadering, die de loonsom verklaart als een evenwicht van variabele vraag en mobiel aanbod. De theorie van de dubbele arbeidsmarkt stelt dat de arbeidsmarkt bestaat uit twee sterk gescheiden segmenten, tussen welke geen mobiliteit plaatsvindt en zich geen concurrentie voordoet: een "primaire" segment waarop geschoolden opereren, die vaste en relatief goed beloonde functies krijgen aangeboden; en een "secundaire" segment van ongeschoolden en minderheidsgroepen (buitenlandse werknemers, etnische minderheden, vrouwen), die vooral in economisch zwakkere bedrijven werken en steeds het risico lopen werkloos te worden. Voor het "primaire" segment zou de *human capital*-theorie vrij goed opgaan, voor het "secundaire" segment de neo-klassieke benadering.

Het is een theorie die te eenvoudig lijkt om waar te zijn, en lezing van de artikelen uit dit dubbelnummer heeft mijn twijfels niet kunnen wegnemen. Het is, om te beginnen, al onduidelijk waar de grens tussen beide segmenten moet worden getrokken. Vissers c.s. rekenen tot het secundaire segment degenen die zich voor "knechtenwerk" aanbieden (huishoudelijk personeel, personeel algemene dienst), de "minder geschikten" en de onregelmatig werkenden; Bovenkerk identificeert het segment met etnische minderheden; en Haex doelt vooral op buitenlandse werknemers en vrouwen. De theorie zou mooi bevestigd zijn, als deze categorieën zouden samenvallen, of als vrijwel alle leden ervan de ongunstigste banen zouden hebben, maar dat is niet het geval; wel zijn er heel duidelijke statistische verbanden. Door de verschillende uitgangspunten ontlene de auteurs aan heel verschillend materiaal een bevestiging van de theorie. Zo toont Bovenkerk op pijnlijk duidelijke wijze via experimenteel onderzoek aan dat mensen van Surinaamse en Spaanse herkomst op de Nederlandse arbeidsmarkt in aanzienlijke mate gediscrimineerd worden, waaruit hij concludeert dat er "wel degelijk" een dubbele arbeidsmarkt bestaat; tegelijk geeft hij aan dat de variaties in de mate van discriminatie anders zijn dan volgens de theorie te verwachten was: geschoolden worden niet meer gediscrimineerd dan ongeschoolden, m.a.w. worden niet sterker uit het "primaire segment" geweerd dan ongeschoolden uit het "secundaire segment". Kan de dubbele arbeidsmarkt bestaan als de theorie erover niet klopt? Vissers c.s. zien een bevestiging van de theorie in het nagenoeg afwezige effect van opleidingsverschillen op loonverschillen in het secundaire segment; maar aangezien zij dit segment voor een groot deel hebben gedefinieerd aan de hand van ongeschoolde banen ("knechtenwerk") en aanbod van "minder geschikten", is dit wel een erg triviale uitkomst.

Kritiek op de dubbele-arbeidsmarkttheorie is alleen te vinden

in het inleidend stuk van Van Hoof; hij betwijfelt of de Nederlandse arbeidsmarkt wel uit twee sterk gescheiden segmenten is opgebouwd, maar voegt er cryptisch aan toe dat het "verklaringsmodel" toch "in grote lijnen bruikbaar" is (p. 24). Mocht hij bedoelen dat de dichotomie moet worden vervangen door een denken in termen van meer en minder, en van verschillen in kansen, dan ben ik het met hem eens; maar wat blijft er dan nog van de theorie over?

Opvallend is dat de dubbele arbeidsmarkt in de meeste beschouwingen wordt voorgesteld als een vrij recent verschijnsel: een voorheen betrekkelijk homogene arbeidsmarkt zou zich steeds sterker hebben gesegmenteerd. De auteurs denken hierbij vooral aan de recente toevloed van gastarbeiders en immigranten uit voormalige koloniën, die in Nederland, België en andere West-europese landen een situatie heeft geschapen die meer is gaan lijken op de Amerikaanse, waarin etnische minderheden een "onderproletariaat" vormen. Daar staat echter tegenover dat er op wat langere termijn gezien juist sprake is geweest van een vervaging van allerlei grenzen tussen categorieën werknemers: tussen lompoproletariërs en handwerkslieden in de loop van de 19e eeuw, tussen handarbeiders en employés in de loop van deze eeuw. Allerelei kenmerken van "primaire segment", zoals pogingen tot bedrijfsbinding van de kant van de werkgevers, golden traditioneel speciaal voor de employés, in onderscheid met de handarbeiders. Als men zou willen voortbouwen op de theorie van de dubbele arbeidsmarkt, zou men met dit soort verschuivingen rekening moeten houden. Ook zou de aandacht zich moeten verruimen tot "hogere" categorieën werknemers, en tot zelfstandigen. Een theorie van de driedubbele of viervoudige arbeidsmarkt hoeft dan niet lang op zich te laten wachten.